

מאמרים

אנשי העורף, אנשי החזית: דימויי העורף בקרב לוחמים בתש"ח

מרדכי בר-און

כמו כל מחקר העוסק בדימויים, גם חיבור זה עוסק בנושא חמקמק למדי. עלי לומר בפתח הדברים שאין לי יומרה להקיף את הנושא בשלמותו או לפסוק הלכות בטוחות ופסוקות. חיבור זה העמיד בפני מלכתחילה שלושה קשיים ועלי להודות בהם מראש:

א. מחקר יסודי וכולל על הנושא דורש סקירה נרחבת ביותר של מכלול הספרות, העיתונות ואף מכתבים פרטיים שהתפרסמו בעת מלחמת העצמאות ומיד אחריה. חיבור זה מסתמך על כמות לא מבוטלת של מקורות אך אינו ממצה את מלוא החומר המצוי.

ב. החיבור עוסק בראש וראשונה בדימויים וסטריאוטיפים ושואב הרבה מאבחנותיו מדברי סופרים, עיתונאים ואפילו משוררים בני התקופה. חבוייה בו הנחה בלתי מבוססת דיה שדברים שכתבו סופרים ועיתונאים משקפים דעות של רבים, או אפילו מעין דימויים קולקטיביים. אף-על-פי שפרופ' יוליוס גוטמן הקים בעיצומה של המלחמה במסגרת צה"ל יחידה לחקר דעות, הממצאים שסיפק אינם מקיפים את ההיבטים שברצוננו לבחון במאמר זה. לכן אין אלא להניח שלעצם העובדה שסופרים ועיתונאים רבים חזרו ותארו דברים דומים יש אולי גם מידה של תוקף כללי.

ג. המתודה המרכזית בה נעשה כאן שימוש היא הרמנויטית, כלומר: היא משקפת בעיקר פרשנות אישית ולא חשיפת עובדות מוצקות ומוכחות. אין כאן היסטוריוגרפיה קפדנית אלא ניסיון ללכוד את רוח התקופה בעזרת פרשנות של טקסטים. גם מבחינה זו יש לראות בחיבור זה לא יותר מסקיצה שאת תרומתה להבנת התקופה יצטרכו הקוראים לשפוט.

הקרב הראשון בו השתתפתי בתש"ח התחולל במרחק ששה או שבעה קילומטרים מבית הורי עמם עדיין התגוררתי באותם ימים כרווק בראשון לציון. הייתי אז מפקד המשמר הנע של משטרת היישובים היהודיים במושבה וימים ספורים לאחר הכרזת כ"ט בנובמבר ניהלתי מעל הטנדר החשוף שלנו קרב יריות קצר עם קבוצת פלסטינים שתקפה אותנו בעוברנו את הכפר יאזור בעת ליווי אוטובוס בדרכו לתל-אביב. את הצבא המצרי פגשתי לראשונה בקרב שולי אך קשה במרחק עשרים וחמישה קילומטרים מביתי. כפעולת הסחה להתקפות העיקריות ש'גבעתי' נהלה באותה עת בסביבות נגבה פשטנו לעמדות הצפוניות ביותר של המצרים על חולות אשדוד, ליד גשר 'עד הלום'. את המלחמה סיימנו בלב סיני, למעלה ממאה קילומטרים הרחק ממרכזי היישוב היהודי. מהלך זה כפי שרבים מבני דורי חוו אינו אלא מתאר של התהליך בכללותו: בראשית המלחמה היו החזית והעורף שלובים וסמוכים זה לזה, אולם במרוצתה הלכה המלחמה והתרחקה מהבית יותר ויותר. אף-על-פי-כן, אף פעם לא היתה החזית רחוקה מכדי לאפשר ללוחמים לחזור מדי פעם לבתיהם, או לעיר הגדולה ולבלות מספר שעות בעורף בטרם שובם לאזורי הקרבות. החוויה שתיאר חיים חפר בפזמון המפורסם הייתה מוכרת היטב לאלפי לוחמים בתש"ח: 'החופש תם נצא לדרך הכיף היה כמו חול [...] אפשר היה עוד לכיף כאן ערב, אבל אף פעם לא נספיק הכל'. אכן, הפעם לא הספיקו, אך ימי כיף כאלה עם 'שתים עשרה מנות פלפל ושני סרטים עם דני קיי'¹ חזרו ובאו בין קרב לקרב פעמים רבות משום שהמרחק הפיזי בין אתרי הקרבות לאתרי הבילוי אף פעם לא היה גדול מדי.

בחודשים הראשונים התנהלה המלחמה סמוך לריכוזי האוכלוסייה היהודית ובתוככי מרכזי הערים הגדולות. קרוב לחמישית מהנופלים במלחמה היו אזרחים.² אנשים שצעדו לתומם ברחוב אלנבי בתל-אביב או במעלה רחוב הירקון נפצעו מצליפות שנורו ממרומי מסגד חסן בק במנשייה. בחיפה התנהלו הקרבות בקו המפותל שהפריד בין העיר התחתית להדר הכרמל. הקו המפריד בין חזית לעורף בירושלים היה בעייתי לא

1 חיים חפר, 'החופש תם', תחמושת קלה, מרחביה 1949, עמ' 66-67.

2 עמנואל סיון חישב את המספר ומציין אותו כ'אומדן גס' בגלל הקושי הכרוך בברור מדויק של הנפגעים האזרחים במערכה. ראו: עמנואל סיון, דור תש"ח: מיתוס, דיוקן וזיכרון, תל-אביב 1991, עמ' 19-20. סיון מקדיש בספרו פרק שלם לחלקם של האזרחים במלחמה ובסבלותיה. ראו פרק רביעי, עמ' 41-54.

פחות ולאורך חודשים רבים. מצב דומה היה קיים כמוכן גם בצפת ובטבריה. משקיפים רבים עמדו על כך שבחודשים הראשונים נערכה הלחימה על התחבורה בדרכים, בהגנה על יישובים מבודדים ולא פחות מכך בערים המעורבות, שבהן התגוררה האוכלוסייה הערבית בסמוך מאד לאוכלוסייה היהודית ולפעמים ממש בקרבה.³ עד מהרה פונו יהודים וערבים שגרו באזורים שהיו מאוכלסים בצפיפות על-ידי הגורם שמנגד, אולם קווי החזית שהתייצבו פחות או יותר כבר במהלך דצמבר 1947, התפתלו בתוך השטחים הבנויים כשרק רצועה צרה של שטח הפקר מפרידה בין הצדדים הלוחמים.

בתארו את 'החזית המפותלת' שנמשכה לאורך שלושים (!) קילומטרים סביב העיר תל-אביב, מספר העיתונאי יוסף אוליצקי שהקו בדרום העיר עבר בין בתי עסק ומפעלי תעשייה שהמשיכו בפעילותם גם בעיצומה של הלחימה. 'זועדי הפועלים היו באים ושואלים אם ה"הגנה" מקבלת עליה אחריות לשלום הפועלים' ואילו פועלי הניקיון, שהורשו על-ידי הבריטים להסתובב גם בעת העוצר שהוכרז באזורים מסוימים, עזרו בהספקת מזון ליושבים בקו הקדמי.⁴ במקומות רבים היו אזרחים חשופים לאש האויב לא פחות מן המגויסים שישבו בעמדות. כך למשל מתאר אוליצקי את מצבם של תושבי השכונה 'בית יעקב', מעין בליטה שהתקרבה קרבה יתרה לכפר סלאמה: 'כל המתרחש בבית יעקב נראה בכרוך בסלאמה. בהפתח דלת בשכונה בחשכת הלילה ואור החשמל בוקע ממנה – יכולים הערבים לראות את כל הנעשה בבית, כעל במה'.⁵ אזרחים רבים היו מעורבים בלחימה גם ללא נשק. כבר בראשית המלחמה התנדבו ל'שרות הכללי' (ולאחר מכן ל'משמר האזרחי') אזרחים, שהמשיכו לחיות בבתיהם אך בילו שעות רבות במשימות כגון: שמירה במחסומים, הורדת מעפילים בחוף הים, סיוע בהקמת גדרות וביצורים, שמירה בשווקים ובבתי שעשועים, ואף נהגים שהתייצבו לשרות עם מכוניותיהם. אוליצקי מספר שבתוכם ניתן היה לפגוש את 'הסוחר הקטן, החנווני, עורך הדין, איש המקצועות החופשי ו"סתם" פועלים ופקידים'.⁶

מצב דומה שרר גם בחיפה. משה כרמל שהיה מפקד חזית הצפון במלחמת העצמאות, מתאר בזיכרונותיו את הקושי להגן על הקו העירוני המפותל ועל השכונות המבודדות שהיו כחוליות בודדות ומרוחקות שלא נשתלבו ונאחזו זו בזו, וכיצד עם פרוץ הקרבות הוצתו ונשדדו חנויות ומחסנים של יהודים שנמצאו באזורים מעורבים. ימים רבים הייתה האוכלוסייה האזרחית נתונה בסכנת הצליפות שנורו מהעיר התחתית

3 לתיאור כולל על הלחימה בערים המעורבות, ראו: נתנאל לורך, קורות מלחמת העצמאות, גבעתיים 1989, חלק שני, בפרקים 'תחילת המאורעות' ו'אידיו של מארס', עמ' 109-126.

4 יוסף אוליצקי, ממאורעות למלחמה: פרקים בתולדות ההגנה על תל-אביב, תל-אביב תשי"א, פרק שמיני, 'החזית המפותלת', עמ' 103-121.

5 שם, עמ' 106.

6 שם, עמ' 224-227.

לעבר הרחובות החשופים של הדר הכרמל. אישה שיצאה למרפסת ביתה ברחוב החלוץ לתלות כבסים – נפגעה ומתה. ויכול ברחוב השומר נורה מקרוב ונהרג. ילד שהיה מהלך לאיטו ברחוב יחיאל בדרכו מבית הספר, נפגע על ידי צלף ערבי, שרבץ מסותר בתוך בית במורד הרחוב. יום יום נפלו חללים והמוות ארב מכל עבר. קולות הנפץ והירי הדהדו ברחובות בלי הפסק, יומם ולילה, וקלעים התעופפו ופגעו, פגיעות מכוונות ומקריות, בעוברים ושבים.⁷

מצב זה השתנה מהקצה אל הקצה כאשר נפתחה האופנסיבה הכללית של כוחות ה'הגנה' באביב. כבר בסוף חודש מארס פונו כל הכפרים הערבים שהיו פזורים בין צפון תל-אביב להרצליה (סומיל, ג'מוסין, שייך מואנס ואחרים) ואילו מעבריה האחרים נתבטלה החזית בעיר בעקבות מבצע 'חמץ', התקפת האצ"ל ביפו וכניעתה של העיר הערבית. עד מחצית חודש מאי, לקראת פלישת צבאות מדינות ערב, הפכו רוב הריכוזים העירוניים הגדולים של היישוב היהודי ל'עורף'. ערביי טבריה פונו ב-18 באפריל, ב-22 בו נפלה חיפה בידי ה'הגנה' ואילו צפת הערבית נכבשה על-ידי הפלמ"ח ב-11 במאי. המצב היה כמובן שונה לחלוטין בירושלים, שבה נותרו האזרחים בחזית הלחימה עד חתימת 'הסכם הפסקת האש הכנה' בין משה דיין ועבדללה תל ב-30 בנובמבר. על מצבה של ירושלים כ'חזית' קיימות עדויות רבות הן מעל דפי העיתונות היומית והן ביומנים וספרי זיכרונות. כדוגמה נביא כמה קטעים מספרו של עמוס אילון שנשלח על-ידי על המשמר לירושלים ושהה בה כארבעים יום בתקופת הקרבות הסוערים ביותר (מבצע 'יבוס', מבצע 'קלשון', נפילת הרובע היהודי בעיר העתיקה והלחימה נגד הלגיון הערבי עד להפוגה הראשונה).

כבר עם הגיעו לשערי העיר הוא מתרשם ש'אימת המצור והמערכה כאילו ריחפה באוויר והדריכה את מנוחתו של האדם ברחובות ירושלים'.⁸ גם בירושלים התגבש כבר בראשית המלחמה קו עמדות קדמיות. חזית זו השתרעה אף היא לאורך כשלושים קילומטר אך למעשה היה הקרב נטוש בכל רובע, רחוב וסמטה.⁹ עם כיבוש קטמון ובמיוחד לאחר הסתלקותם של הבריטים ב-14 במאי מן העיר, קודמה החזית במקומות רבים. ואולם כניסת הלגיון הביאה עמה את המצור הגדול ואת הפגזות התותחים, שפגעו באוכלוסייה האזרחית לא פחות מאשר בלוחמים שישבו בקווים הקדמיים. לאחר תיאור מזעזע של אישה מתושבות מאה שערים שאיבדה את כל משפחתה בהפגזה משרטט אילון את מראה העיר: 'כלאחר רעידת אדמה נראתה העיר מדי בוקר. בין חורבות עשנים נעו בני אדם, נושאי צרורות קטנים על השכם. הם חיפשו מפלט מפגע הפגזים, אולם

7 משה כרמל, מערכות צפון, עין חרוד תש"ט, עמ' 14.

8 עמוס אילון, ירושלים לא נפלה, תל-אביב תש"ח, עמ' 16.

9 אילון מספר שבירושלים כינו אותה בשם 'עיר המחוסמים', שם, עמ' 33.

היכן יכול אדם להיות בטוח בחייו בירושלים? לפני עוזבו את העיר, הוא מסכם: 'האזרחים האלמונים בעורף, גבורתם לא נפלה מזו של הלוחמים בקווים הראשונים של החזית בשיך ג'יראח ומוצרה'.¹⁰ גם ישורון קשת, סופר שבילה את כל ימי המלחמה בירושלים, כלל ביומנים שחיבר בשעת מעשה, תיאורים קשים על סבלה של האוכלוסייה האזרחית בירושלים:

לפנות ערב שוב החל האויב להמטיר פגזים על שכונותינו. מול ביתי נפצע קשה נער, שאבא שלחו אל חנות. מסתבר כי מספר הנפגעים בעיר רב למדי. בכוקר ראו ברחוב מגורי איש רץ ובידו תמונת צילום והוא צווח בקול בלתי אנושי: "הראיתם את זה? היש עוד בעולם בחור כזה? בני הוא זה! והיכן הוא בני?"¹¹

בשאר חלקי הארץ הלך הפער בין חזית לעורף והתרחב. בטלו קווי חזית רבים שנמתחו ממש בקו המגורים וכמטחוי ירי ממרכזי העיסוק והבילוי של הערים. כך היה המצב גם ברוב המושבות כאשר יחידות מ'גולני', מ'כרמלי', מ'אלכסנדרוני' ומ'גבעתי' הרחיבו את מרחבי השליטה של ה'הגנה' הרחק מהמושבות חדרה, פתח תקווה, ראשון לציון ורחובות.¹² במקביל לתהליך זה גבר גם גיוסם של אנשים צעירים לשרות מלא ביחידות לוחמות. בהדרגה התפתח הווי חיילי במחנות ובמשלטים, שהפכו לבית בעוד הבית הפך ל'עורף'. חיילים התחילו לדמות את עצמם כמי ש'הלכו למלחמה' ומייחלים לסיומה על מנת שיוכלו 'לחזור הביתה'. חיילים שרו בהתרגשות: 'היום אחות, היא מלחמתנו. לכן רחוק אני ממך' ושם בעורף הרחוק, במטבח הקטן ממתינה הרעיה ומוזגת יין גם בכוסית של הבעל או החבר הנמצא רחוק רחוק והיא מנסה לדמיין לעצמה כאילו הוא לצידה, אך דווקא בכך היא מעצימה את הרגשת המרחק והניתוק.

ניתן לשער שכותבי הפזמונים שאבו השראה ממסורת שהייתה מוכרת היטב לנוער העברי באותן שנים. אולם זו הושפעה מחוויית מלחמות אחרות ובאה לידי ביטוי בולט בשירו של המשורר הרוסי סמיונוב: 'את חכי ואחזור'.¹³ מלחמות שבהן נשארו רוב הנערות הרחק מאחור, ת"ק על ת"ק פרסה מן החזית, כאותה ג'מילה של צינגיס

10 שם, עמ' 150.

11 ישורון קשת, יומנים במצור, ירושלים, 1973, עמ' 158.

12 בקרב לוחמי חטיבת 'הנגב' וחטיבת 'גבעתי' היו בתי הקפה ברחובות ובגדרה מעין תחנה אזרחית אחרונה לפני היציאה אל החזית. כאן אפשר היה עוד לבלות שעה אחרונה ולטעום קפה טוב לפני הכניסה לאזור הסכנות. אזכור החוויה הזו רווח מאד בספרות תש"ח.

13 השיר בתרגומו של אברהם שלונסקי כלול בקובץ שירי לוחמים של א. בר-אילן וגיל אלדמע (עורכים), רבותי ההיסטוריה חוזרת: שירי לוחמים, תל-אביב 1972 (להלן: שירי לוחמים), עמ' 90. דימוי הנערה המצפה לשובו של הלוחם הופיע גם בשירי הפלמ"ח, כגון במלים: 'הנשאי ספינה ושוטי, מה רבים הכיסופים. לי נערה יש ושמה רות', המצפה באלה החופים' (חיים חפר, 'רות').

אייטמטוב (הנערה הקזאכית שבעלה יצא למלחמה הרחק במערב, ולא חזר אליה אלא עם סיומה), ולא ראו את נעריהן שלוש ואף חמש שנים. השפעת הדימויים הספרותיים האלה ניכרה גם בשירה הרצינית של הדור. לקונבנציה פואטית זו דוגמאות רבות. למשל, חיים גורי, בשיר 'רעמת הסייחים', שנכתב מן הסתם בשלהי המלחמה: 'תבואנה נערות ותזמרנה ערב, / וגם דמעה תורדנה בדממה, / על צחוק הנערים אשר נשאר בדרך, / ועל הרמכים פרועי הרעמה'.¹⁴ לענייננו יש לציין את הניסיון לבטא מרחק, ניתוק, משהו השייך לעולם אחר. אפילו את צחוק הנערים אין הנערות מסוגלות לשמוע משום שהוא נשאר בדרך. כך גם ע' הלל, שלחם שכס אחד עם גורי בחטיבת 'הנגב', הביא את 'דבר החיילים האפורים' לאמור: 'הנערות, הקשבנה ללילה. [...] ממרחקי הנגב הסוהר, אליכן נפשותינו ניחוחות בכי'. ובהמשך: 'נערותינו בכפרים ובקריית. המחכות על מפתנים רבים. אחוזנה לנו כבלי אהבתכן – הן אלה הם כבלי הכוח הנמתח מכן אל ירכתי מולדת'.¹⁵

הביטוי המרגש והבולט ביותר מצוי דווקא בין פזמוני 'התחמושת הקלה' של חפר. הלוחם יוצא לקרב ונפרד מנערתו תוך טיול לילי אחרון בכרמים. הנערה נשארת מאחור 'והבדידות חובקת ואת פוסעת בכרמים לאט – את תחכי, על כן, כל כך בשקט, נפרדנו וחייכנו במבט'.¹⁶ ואילו על הלוחם במשלט מסופר כיצד 'זכר, זכר האיש את מכתבך, ועת עבר בדרך החולות, הוא את דמותך ראה בענני שמיים'. הנוף הוא מקומי, אולם הקונבנציה השירית, כך נראה, סובייטית. דווקא בפלמ"ח הייתה לקונבנציה הזו צליל קצת מוזר משום שרוב יחידות החיל היו מעורבות בנים ובנות. גם אם בדרך-כלל לא נטלו חלק בלחימה, שהו בנות רבות ממש בקו החזית. חפר הרגיש בפירכה ובאחד משיריו האהודים ביותר, 'הן אפשר', החדר העצוב של הנערה 'מחכה בחוורון קירותיו, וקורא הוא לשנינו לשוב, מקרבות, מדרכים ומסתו'. ומיד אחר כך: 'הן אפשר כי פתאום נפגש, במשלט, או בדרך עפר' – כלומר גם הנערה נמצאת בחזית אך בנפרד מהרע. אולם במהרה נסוג גם חפר אל חמימות הדימוי השגור: הלוחמים חוזרים אל הנערה הממתנה להם מחלונה: 'אל הסף נבוא, אחות, לפתע, את נשקנו אל הקיר נשעין'. שוב מופיעה החזית הגברית, החזית האפילה הקרובה כל כך אל המוות, מול העורף המואר, שבו אפשר להרים כוסות יין עם הנערה הממתנה בעורף.¹⁷ מן הראוי לציין שבמסגרת הפלי"ם הייתה הצדקה לגעגועים מן המרחקים משום שהספנים שנרתמו להשיט ספינות העפלה נעדרו מהבתים ומהנערות לתקופות ממושכות למדי. ביטוי רומנטי מאד לחווית הריחוק הזה מצוי בשירו המפורסם של חיים חפר, 'זמר הימאי':

14 חיים גורי, 'רעמת הסייחים', פרחי אש, מרחביה 1949, עמ' 84-82.

15 ע. הלל, 'דבר החיילים האפורים', ארץ הצהררים, תל-אביב תש"ך, עמ' 56-54.

16 חפר, 'יצאנו אט', תחמושת קלה, עמ' 77.

17 חפר, 'הקרב האחרון', שם, עמ' 93-92.

שקיעה נוגה, הים אוכד בערפל / ודומיה גדולה. / הרוח נח על סיפוננו
האפל. / כוכב ראשון עלה. / ואת ניצבת מנגד / בשולי השחקים
בלילות. / בחיוך, בעינים כחולות [...] / נא זכרי, רב-חובל שב אליך, /
בספינה רדופת בכי ושכול, / הוא יגיע, ילדונת, אליך, / והסער יאיר
בדרכו [...].¹⁸

עם זאת, ללוחמי תש"ח לא היתה זו רק פוזה שירית וחיקויי חווייה זרה לחוויות היסוד של זהותם כלוחמים, כי אם ביטוי אוטנטי לדרך בה ראו את עצמם, לעומת אלה שנותרו מאחור. למרות נוכחותן הנרחבת של נשים ביחידות הלוחמות, הייתה 'חבורת הלוחמים' בתש"ח גברית בעיקרה. בתודעת הלוחמים נשארו הנשים 'שם, בעורף'. יתר על כן, לעורף, לגעגוע אל העיר הגדולה, התלווה תמיד ממד ארוטי מובהק.

חייל וחברתו בחוף הים, 1.8.1948
[באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית]

ההיסטוריון פול פוסל (Paul Fussell) שחקר את השתקפות חוויות מלחמת העולם הראשונה בכתבי סופרים ומשוררים, מזכיר בספרו על המלחמה הגדולה והזיכרון המודרני שארוס, אל האהבה, נולד מאהבתם של ונוס, אלת היופי הנשי ומרס, אל המלחמה.¹⁹ היה שוני עצום בין התנאים בהם לחמו חיילים בחפירות המלחמה העולמית הראשונה והחוויה הנוראה שהם חוו ושהתמשכה למעלה מארבע שנים, לבין חוויות לוחמי

18 חפר, 'זמר הימאי', שם, עמ' 21-22.

19 Paul Fussell, *The Great War and Modern Memory*, Oxford 1975, p. 270 (להלן: פוסל, המלחמה הגדולה)

תש"ח. הגעגועים לנשים ואפילו לאישה המיוחדת של כל אחד, יכלו בארץ לבוא על סיפוקם בהזדמנויות רבות ולעתים קרובות, ואילו בחזית המערב לא זכו חיילים לחופשה ולו גם קצרה במשך חודשים רבים. ניתוק הלוחמים מהמין היפה הגיע עד כדי כך שהצבאות משני צדי הקווים נאלצו להקים ללוחמים בתי זונות רשמיים, שסומנו לקצינים בכחול ולחיילים באדום. אף-על-פי-כן, ניתוחו של פוסל בדבר ה'קשר בין מלחמה לסקסואליות' תופס גם אצלנו במידה לא מעטה. פוסל טען: 'אוירת החירום וקרבת האלימות תמיד מעודדות החלשת מעצורים ובסוף גם רדיפה אחר תענוגות וזימה'. טענה זו נשמעת מופרות בנוף הישראלי אולם דימויים ארוטיים חריפים אינם נדירים בספרות תש"ח ועל-פי-רוב הם קשורים גם בדימוי העורף בהגיגיהם של הלוחמים בחזית.

אורי אבנרי, שרשם את רשימותיו בעיצומם של הקרבות, מספר על כך בגילוי לב:

זר כי יכנס לחדר השינה שלנו לעת ערב ויאזין לשעה קלה לשיחותינו יהיה בטוח כי חבורת דון-ז'ואנים אנחנו. [...] הסופר המחונן ביותר אינו יכול לחזור על פרשות הרפתקאותינו עם העלמות, או כל אשר אנחנו מתכוונים לעולל להן אם רק נצא מן המחנה לשעתיים שלושה.

המדים, אומר אבנרי, מחוללים שינוי רב בפסיכולוגיה של החיילים: 'הם מתחצפים ברחוב, קורצים עין לבחורה, עושים הכרות בקולנוע ללא מתווך וללא הקדמות, [...] אין אנחנו רגילים לכול את עצמנו יתר על המידה'.²⁰ חווית ההתפרקות הזו לא תמיד מוצתה רק בדיבור או בביטוי ספרותי. בהפוגה הראשונה התארגן באחד הגדודים בחטיבת 'גבעתי' מעין מבצע מסודר כאשר חיילים רבים וגם קצינים נסעו בצוותא לחיפה לבקר בבתי הזונות של העיר. המבצע נקרא בליצנות בשם 'חג הנטיעות' ושלטים נתלו לאורך כל הנתיב המוליך מהמחנה בדרום הארץ עד חיפה התחתית.²¹ בין אם בסגנון וולגרי או בנעימה רומנטית מעודנת, הקשר בין העורף והאהבה מבצבץ מתוך כתבי לוחמים לעתים קרובות מאד. ניתן להניח שיותר משפעלו כאן תשוקות שלא באו על סיפוקן נבע הדבר מן הדימוי העצמי החריף של הלוחמים כגברים ומתודעת הסכנה המאיימת, תודעת הקשר בין ארוס וטנטוס.

20 אורי אבנרי, בשדות פלשת 1948: יומן קרבי, תל-אביב תש"ט (להלן: אבנרי, בשדות פלשת), עמ' 34.
21 האירוע הזה זכה גם לתיאור באחד מסיפוריו המוקדמים של ניסים אלוני, 'חלון מול חלון'. תיאורו של עוז אלמוג את אנשי הפלמ"ח כחבורת 'נזירים בחאקי' נראה לי מופרז. אף שהוא מעיר 'כי "תרבות האהבה" הצברית היתה פתוחה מעט יותר מ"תרבות האהבה" החלוצית' ואף שאין ספק שבהשוואה למתירנות הקיצונית של הנוער בימינו היה דור תש"ח מאופק הרבה יותר, אין בשום אופן לתארו כדור של 'פוריטנים' נטולי רומנטיקה וארוטיקה. ראו: עוז אלמוג, הצבר – דיוקן, תל-אביב 1997, עמ' 350-341.

במובן עמוק ראו עצמם לוחמי תש"ח כמתנדבים בעם. בחודשים הראשונים התייצבו אנשי הפלמ"ח וה'רזרבה' [מילואים] שלהם כמו גם פלוגות החי"ש בערים ובמושבות וצעירי ההתיישבות העובדת, מבלי שנדרשו לצו. אולם גם כאשר החלו לפרסם את פקודות הגיוס המחייבות מטעם המוסדות ואחר כך מטעם הממשלה הזמנית, הרגישו רבים מהמתייצבים כמי שבאו מבלי שצוו לכך. על רקע זה ולאור הקשיים בהם נתקלו הלוחמים כאשר החלו להילחם בפועל: המפגש עם הקורבן, עם המוות והפגיעה, נולד הצורך הנפשי להסביר ולאשש את המעשים גם במונחים קולקטיביים ומוסריים. פוליטיקאים, מפקדים בכירים וקציני תרבות פנו כצפוי אל עבר הטיעון האידאולוגי: החזון הציוני, הקמת המדינה, מלחמת אין-ברירה, מלחמה לחיים ולמוות, מלחמה עם הגב אל הקיר. בקרב חיילים רבים העלו דיבורים אלה חיוך סלחני. למקרא כרוזיו האידאולוגיים הנלהבים של אבא קובנר, מעיר משה דייץ: 'פקודת היום' מוות לפולשים" נשמעה באזני כמו כרוז של הקרן-הקיימת. לא הייתי זקוק לאידיאולוגיה כדי לפרוץ דרך לנגב והמושג "פולשים" נראה בעיני לקוח מן המלחמה בנאצים ובומבאסטי במלחמתנו.²² המונח 'ציונות' הוכנס למרכאות והפך את מובנו. דן בן-אמוץ ונתיבה בן-יהודה במילון העולמי לעברית מדוברת מגדירים את המונח 'ציונות': שטויות, דיבורים גבוהים אך ריקים מתוכן, הטפת מוסר.²³

הסופרת מרים ברנשטיין-כהן מספרת על קבוצת חיילים שחזרה אל בית הספר ממנו בגרו זה לא מזמן ונפגשו עם המנהל מלא ההערצה לחניכים ה'גיבורים', מגשימי השאיפות האומיות. אולם החניכים מגלים ששוב אין שפה משותפת בינם לבין מנהלם האהוד, והם מהסים אותו: 'יצאנו למלחמה בהתלהבות, כשהמלה מולדת על שפתותינו, ושבונו דומם עם המושג מולדת בלב, אל נדבר!' ²⁴ המונחים האידאולוגיים, אף שהכל האמינו בתקפותם, היו זרים מדי לחוויות היומיום. הלוחמים ביקשו להתמודד עם הסכנה והקורבן במונחים הרבה יותר ישירים: מונחי רעות ואחוות לוחמים ועל-פי-רוב העדיפו לא לדבר על כך ולהשאיר הכל ב'לב'.

'חזית' ו'עורף' לא היו בראש וראשונה מונחים של מיקום ביחס לאויב ושל מרחק מהסכנה, אלא מונחים של זהות ושייכות. הם מונחים הקשורים הרבה יותר באדם, בינו לעצמו ובינו לחבריו. הם משקפים את הצורך בהעצמה עצמית ובחמימות עמוקה של סולידריות חיילית. משה שמיר בספרו *במו ידיו על אחיו אליק*, שנהרג עם ששת חייליו במארב ביאזור (היום – אזור), מספר שאחד מקרובי המשפחה מזמין את הפלמ"חניק

22 משה דייץ, אבני דרך, ירושלים 1976, עמ' 73.

23 דן בן-אמוץ ונתיבה בן-יהודה, מלון עולמי לעברית מדוברת, ירושלים 1972 (להלן: בן-אמוץ ובן-יהודה, מלון לעברית מדוברת), עמ' 196.

24 מובא בעל המשמר, 17.9.1948.

הצעיר לשיחה בכדי לבדוק אפשרות הצבתו בתפקיד פחות מסוכן בעורף. הידיד מציג את קפה 'שטורך' כמקום המפגש וברגע זה

נשטף אליק בצוננין. עם שמות בתי הקפה עלתה באפו פתאום כל צחנת הבטלה, העסקנות, השממון, שכה שנואה היתה עליו וכה מאוסה. נסתמל לו באחת להיכן הוא עלול להמשך. שעת ערבית, והוא יושב מרוחץ ליד ספל קפה, ומדיין ומדיין ומדיין, ובאותה שעה ממש, לנוכח אותן עבים מסגילות, בבית אשר ממול סיבוב המושבות [הכוונה לבית הקרן הקיימת ליד סיבוב בית דגון] – מכרסמים המגינים לחם-שלשום ונשענים לנוח על קתות רוביהם. נתבקשה הכרעה, והיא נראתה לו במחזה כמין חריץ שיש לעברו בקפיצה, כמין תהום חוצצת. מעבר מזה – הקפה וכל אשר בו, ומעבר משם – אנחנו, האנשים, הכביש, הממש.²⁵

שימו לב, 'הבית ממול סיבוב המושבות' לא היה מרוחק מקפה 'שטורך' יותר משמונה קילומטרים, ואף-על-פי-כן 'תהום חוצצת' משום שכאן זה 'הם', ושם זה 'אנחנו, האנשים, הכביש, הממש'. למושג 'אנחנו' אין כמוכן קיום ללא תודעת ה'הם'. 'אנחנו' מוגדרים לעתים קרובות על דרך שלילת האחרים או למצער הזלזול בהם. ככל שהתרחקו הקרבות ממרכזי היישוב וככל שעלתה רמת הקורבן שנדרשה מהלוחמים, גברה גם תודעת הניגוד בין אנשי החזית לאנשי העורף. מסדר הלוחמים הלך והתרחב עם התרחבות הקרבות וגידול מספר היחידות הלוחמות, אולם הוא נשאר מורכב ממעגלים מעגלים כאשר במרכז ניצב מעגל הלוחמים הוותיקים, שגם הנופלים נשאו בתוכם, אותם 'רבים שאינם כבר בינינו'. זהו מעגל ה'רעות' של 'פי הבלורית והטוהר'; זהו מעין מסדר של אבירים שטיפחו בינם לבין עצמם 'אהבה מקודשת בדם'.²⁶

בקטע הנקרא 'חזית ועורף', שבו רושם אורי אבנרי את חוויותיו בשעה שחזר שבע קרבות לתל-אביב לחופשה בימי הפוגה השנייה, הוא מספר על תור ארוך של חיילים הממתין לקנות כרטיס לקולנוע וכיצד הוא מסוגל להסתכל בפניהם ולהבחין בין אלה המשרתים בעורף ובין הבאים מן החזית על-פי 'אותה הבעה מיוחדת, אותו משהו בלתי מוגדר, לפיו מכיר חייל קרבי אחד את רעהו'.²⁷ ספק אם אבנרי היה באמת מסוגל להכיר חייל קרבי על-פי 'הבעתו המיוחדת', אולם אין ספק שהוא ולוחמי חזית רבים אחרים חיו בתחושת שייכות ל'מעגל סולדריות' שחיילי העורף אינם יכולים להשתייך אליו, מעגל שאת שיחו ה'אחרים' לא יוכלו להבין כראוי, כמאמר המשורר המתאבל על מותו

25 משה שמיר, במו ידי (פרקי אליק), מרחביה 1959, עמ' 234.

26 שירי לוחמים, עמ' 38. תיאור מפורט ומובאות רבות מצויים אצל אלמוג, הצבר, 'הרעות והקבוצה במלחמה', עמ' 377-382.

27 אבנרי, בשדות פלשת, עמ' 189.

של לוחם הפלמ"ח, דודו: 'רק מי ששכל את הטוב ברעיו, אותנו יוכל להבין [...]'. כל השאר לא יבינו לעולם.²⁸

פול פוסל מספר שבחזית המערבית במלחמת העולם הראשונה ניתן היה במקומות רבים לראות גרפיטיס שרשמו חיילים על קירות הבתים או על לוחות המודעות עם חצים המציינים את הכיוון אל החזית וממנה לעורף, והכתובת היתה 'למלחמה' מכאן ול'גן עדן' משם.²⁹ וילפריד אוון, אחד מטובי המשוררים הבריטיים ששרת בחזית ונהרג סמוך לסיום המלחמה, כותב: 'בסוף 1918 היו שתי בריטניות נפרדות [בריטניה] של הכוחות הלוחמים ו[בריטניה] של כל השאר, כולל הממשלה'. ובהמשך הוא מפרט: 'יש כאלה המדברים וממנים ויש כאלה הפועלים וסובלים'.³⁰ הלכי רוח כאלה רווחו גם בקרב לוחמי תש"ח ונלוו עליהם לעתים גם נעימות של מרירות ושנאה. כך למשל מטיח אורי אבנרי נגד נהג שסרב להיעצר כאשר אותתו לו להחיש חייל שנפגע לבית החולים: 'ברגע זה מסמל הנהג בעיני את כל אותו "עורף" שנוא, זה השוכב באלף מיטות נוחות וחמות, ובז לנו, זה שהרס את הטוב היפה של יחידותינו וכפה עליהם משטר שנוא, זה שספסר בדם חברינו בטרם הספיק לקרוש'.³¹

* * *

היווצרותה של 'קהילת הנבחרים' באה לידי ביטוי גם במונחים תרבותיים מובהקים, ובראש וראשונה בלשון המדוברת. באוהלי פלמ"ח נולדו ביטויים רבים שהפכו במשך הזמן לנחלת הכלל. כך למשל השתרשו ביטויי גנאי לבטלנים: 'דג' מלשון דגנרט (מנוון), 'פלג' מלשון פלגמט, 'ארטיסט' כתואר למי שמתחזה כחולה וכיוצא באלו.³² מקצת מהביטויים הושאלו מהאידיש, כגון המונח 'פדלאות' ככינוי לבטלנים ועצלנים המשרכים דרכם, הביטוי 'קוגללאגר', שיצחק רבין חזר והשתמש בו גם בסוף ימיו כתיאור לדבר מופרך, או הביטוי 'צילעגער' שניתן לרברבנים.³³ מונחים רבים הועתקו, ולעתים קרובות השתבשו מן השפה הערבית. לאלו יש כמובן שפע של דוגמאות כגון הביטוי 'פינג'אן' שבערבית שייך לכוסות אך בפלמ"ח נרד ועבר לסיר הקטן שבו מבשלים את הקפה או הביטוי 'דחילק' כמילת הפצרה. למרות שהביטויים הללו הפכו במהרה לנחלת הכלל, לידתם המובהקת הייתה בלשון החברותא המזהה את השייכות

28 חפר, 'דודו', תחמושת קלה, עמ' 90.

29 פוסל, המלחמה הגדולה, עמ' 86.

30 מובא על-ידי פוסל, עמ' 89.

31 אורי אבנרי, הצד השני של המטבע, תל-אביב 1990, עמ' 213.

32 ראו: נתיבה בן-יהודה, 1948 – בין הספירות: רומן על התחלת המלחמה, ירושלים 1981, עמ' 27.

33 בן-אמוץ ובן-יהודה, מלון לעברית מדוברת, עמ' 177, 196.

ל'קהילת הלוחמים'.³⁴ עוז אלמוג מביא בספרו קטע הומוריסטי שהתפרסם בעתון המגן ובעלון הפלמ"ח באביב תש"ח ובו ריכוז ביטויי סלנג של לוחמים:

כשחיים "על צפוף" "דופקים ביטויים" וממילא נוצר "מן הון להון" הווי מיוחד "כמו שצריך" שיש לו "חמאל" סימני היכר חיצוניים. כשהיית "רובץ" פעם עם כל "הג'מעה", עוד אז, עם כל "החתיארים" על "הפינג'אן" המסורתי, והיתה עוברת "נגלה" שלישית או רביעית, והסיפור היה מתחיל "לדפוק על ריק", כזבים ובדותות, וכל מי שהיה "בעניינים" ידע את רוב "הזקסים" העומדים להתרחש – לא התכייף לך לעצור באמצע "השוונג" ולעשות "ציונות" מעניין הסגנון.³⁵

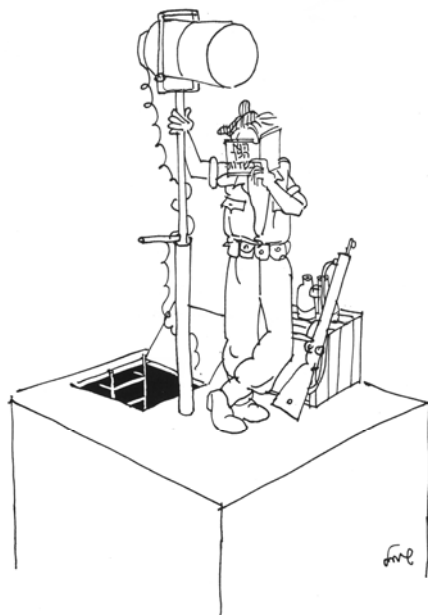
תופעה דומה היא מה שנהגו לקרוא תוך שיבוש בשם 'צ'זבאט', שבמקור הערבי פרושה 'כזבים' בלשון רבים. בפלמ"ח השתמשו בה בלשון יחיד ואף כפלו מיותר את הריבוי במלה 'צ'זבאטים'. מובנה שוב לא היה כבמקור 'שקר' אלא סיפור מעשה משעשע, המכיל גזמות והפרזות אך יסודו במעשים שאירעו.³⁶ לעתים יש בו משום ההתפארות בעלילות גבורה שחברי ה'קהילה' מספרים בבדיחות הדעת האחד לרעהו מסביב למדורה ובהזדמנות נאותה מוכנים לחלוק אותם גם עם ה'אחרים', לנוכח גלי ההערצה שאנשי העורף מוכנים לגמול להם לשמע גבורותיהם. זו הייתה אחת הדרכים המובהקות להפגין את הזהות הלוחמת ואת השייכות לחבורת הלוחמים. הפגנת הייחוס הקרבי קשורה גם עם החיזור אחרי בנות. כך כותב אורי אבנרי: 'לבחורות ישנה, כנראה, חולשה ללובשי מדים היודעים לספר על מאה התקפות אמיתיות או דימיוניות שהשתתפו בהן'.³⁷ למסדר הלוחמים היו גם סמלים חיצוניים והבולט בהם בתש"ח היה כובע הגרב שזכה להנצחה בקריקטורה המפורסמת של אריה נבון, שתיאר את גבעת הקסטל שנכבשה במבצע 'נחשון' כשהיא חבושה בכובע גרב. והיו גם 'חיות הנגב' עם הזקנים, המכנסיים הקצרות והסנדלים הפרומים שהונצחו אף הם ברישומיהם של נחום גוטמן, יוסי שטרן ושמואל כץ הצעיר.

34 תופעת ההתנאות בביטויים בערבית וגם בחלקי לבוש ערביים, שראשיתה בימי 'השומר', ראויה למחקר מיוחד החורג מעניינינו. ראו טיפול חלקי בנושא אצל אלמוג, הצבר, פרק חמישי, 'עם הטוריה והשבריייה', עמ' 289-308.

35 מצוטט מתוך עיתון המגן, 5, 14.5.1948, אצל אלמוג, הצבר, עמ' 374.

36 ראו גם, שם, עמ' 376-375. לעניות דעתי ההגדרה בה משתמשים בן-אמוץ ובן-יהודה במילונם: 'בדיה, שקר, סיפור דימויני' מוטעה. ראו, בן-אמוץ ובן-יהודה, מלון לעברית מדוברת, עמ' 195.

37 אבנרי, בשדות פלשת, עמ' 34.

תצפית

[שמואל א. כץ, **ארץ הקיבוצים**, באדיבות ספריית פועלים]

גם יחסם של הלוחמים לנופלים משקף את תודעת הקהילה המייחדת אותם מכל השאר. איני מכוון את דברי לאבל האישי על חבר פלוני שנפל או של בני המשפחה.³⁸ כוונתי למקומם של הנופלים כקולקטיב, ומקומם בתוך הקולקטיב. המייחד את החוויה הזו היא התחושה שהנופלים ממשיכים להשתייך למסדר הלוחמים גם אחרי נפילתם. הם מוסיפים להופיע יחד עם הנותרים כאילו עודם בחיים משום שהם ממשיכים להגדיר את הקהילה כולה ואף מעצימים את זהותה הייחודית. לעתים קיים יש טשטוש מובהק בין הנופל ורועו החי, כדרך בה מתאר נתן אלתרמן את 'מגש הכסף עליו נתנה מדינת היהודים' כזוג צעירים ש'אין אותם חיים הם או ירויים'.³⁹ וע' הלל הרחיק לכת

38 על האבל הפרטי והפיכתו לאבל ציבורי, ראו: E. Sivan, "Private Pain and Public Remembrance in Israel", in J. Winter and E. Sivan (eds.), *War and Remembrance in the Twentieth Century*, Cambridge 1999, pp.177-204

39 נתן אלתרמן, 'מגש הכסף', השיר התפרסם במקורו ב'טור השביעי' ואחר הודפס בקבצים שונים. ראו למשל בקובץ **מגש הכסף**, תל-אביב תשל"ד, עמ' 314-315.

והכריז: 'אין מות! מתים ראיתי, אולם לא מות ראיתי בהם! אשר לא מות הוא שבמתים, וכל שיש בהם הלא הוא אין-היותם!'⁴⁰

בהקשר אחר כבר הבאנו את הפסוק משירו של חפר המספר: 'אל הסף נבוא, אחות, לפתע, את נשקנו אל הקיר נשעין', אך 'הנופלים, גם הם, אז יעמדו בפתח ומצחם בליל ילביץ'.⁴¹ הדוגמה הבולטת ביותר היא כמובן שירו של חיים גורי על ה"ה. עצם העובדה שהשיר מדבר כאילו מפני הנופלים כבר מהשורה הראשונה 'הנה מוטלות גופותינו שורה ארוכה, ארוכה' נועדה ליצור מעין אשליה כאילו הם עדיין חיים, ובהמשך מתעצמת החוויה הזו בביטוי ישיר: 'הן נקום, והגחנו שנית כמו אז, / ושכנו שנית לתחיה. / נדדה אימים וגדולים ואצים לעזרה. / כי הכל בקרבנו עוד חי ושוצף בעורקים... ולוהט'. ובסוף השיר, ככפיוס אחרון הופך הזיכרון למעין תחיית המתים בגלגול אחר: 'עוד נשוב, נפגש, / נחזור כפרחים אדומים. / תכירונו מיד, / זו "מחלקת ההר" האלמת'.⁴²

עבור הלוחמים הפוגשים את המוות באופן הבלתי אמצעי ביותר, חבר שגווע בידיהם, מראה החללים בשדה, חללים ממש, לא ארונות קבורה בלבד – נעשה המוות קרוב, אינטימי ומוכר ותובע מנגנוני הגנה לאלה שמצווים להמשיך ולהסתכן. לסוגיה זו שייך גם ההומור המקברי שרווח ביחידות דווקא לנוכח הקורבנות הרבים ותחושה מחריפה של הסכנה הסוגרת והולכת גם על הנותרים. המפורסמת בבדיחות שרווחו ביחידות הלוחמות ששורותיהם הלכו והתדלדלו מחמת ריבוי הנפגעים, הייתה הברכה 'נפגש בתא של טלפון' משום שכה מעטים ישרדו, או אפילו ביתר בוטות: 'נפגש בבית הקברות'.

חוקרים רבים מדברים על 'רגש האשמה' של מי שנתרו בחיים. ואולם, נראה לי שתופעת ההאשמה העצמית קשורה יותר בתחושתם של הורים על מות ילדיהם, ולכן גם רווחה הרבה יותר בעקבות מלחמת יום הכיפורים, שהייתה מלחמת בנייהם של דור תש"ח. עבור לוחמים מייצג המפגש האינטימי כל כך עם המוות את המקריות, או אף את הגורליות שכרוכה בהישרדות, כמאמרו של המשורר: 'איש מן הנופלים כבר לא ישוב. אפשר שאף עלינו נרשמו הכדורים'.⁴³ המחשבה 'זה יכול היה בקלות לקרות לי' רווחה בין לוחמים יותר ממחשבת האשמה. ייתכן אפילו שטומנת היא בחובה תחושת שמחה שהגורל פגע במי שהוא אחר ולא בכך עצמך. אולם בה בעת מבליטה אותה

40 ע' הלל, 'פקודת חיים', ארץ הצהרים, עמ' 57. מעניין לציין שהלל חיבר גם שיר מאד אישי לזכרו של ידידו חיים בן-דור שנהרג בפשיטה על בלד א-שייך ליד חיפה. למרות הנעימה האישית מאד של השיר היפה הזה, מדבר גם הלל, כמו רבים מבני הדור ב'לשון יחיד רבים'. ראו: 'לנשמת רע', שם, עמ' 49-51.

41 חיים חפר, 'הקרב האחרון', תחמושת קלה, עמ' 92-93.

42 גורי, 'הנה מוטלות גופותינו', פרחי אש, עמ' 77-78.

43 ע' הלל, 'רעות הלוחמים', ארץ הצהרים, עמ' 52-53.

בית הקברות בקיבוץ עין גב במלחמת העצמאות
[עין גב במערכה]

גורליות את החברותה. אם זה קרה רק לאחר – הרי כולנו נתונים בתוך מעגל הסכנה והמוות והנופל הוא בעצם חלקו האחר של מי ששרד.⁴⁴ כולנו חבורה אחת של אלה שהתנדבו לעמוד בסכנות המוכחות בעליל על ידי מותם של מקצתנו.

קידוש מותם של גיבורים בקרב ימיו כימי המיתוס על מותם של ליאנידס מלך ספרטה במעבר התרמופילים במלחמת היוונים בפרסים והוא רווח במיתולוגיה הצייונית למן ימי ראשיתה.⁴⁵ עבור קהילת הלוחמים משמש קידוש זה גם אָשְׁרוֹר להיותם קהילה של נבחרים. גבורתם של הנופלים אינה בראש וראשונה אטריבוט של הנופלים אלא של כל הלוחמים, גם אלה שנותרו חיים לאחר הקרב. אין זה מקרה שיצחק שדה, המנהיג הקרבי שהיה רגיש במיוחד לשאלות של רוח הלחימה והקדיש מאמרים רבים לעידודם של לוחמים ולהעלאת ערכם בעיני הציבור ובעיני עצמם, הוסיף את קולו הרועם להפיכת מותם של הלוחמים למיתוס גבורה. ימים ספורים לאחר האירוע פרסם המפקד הנערץ בעיתון במחנה מאמר שבו כתב: 'כפסל גבורה עומד לנגד עיני אותו בחור פצוע פצעי מוות, שגם לאחר ככלות הכל התנער והתאושש, התאוששות אחרונה, והטיל

44 השיר 'שנינו מאותו הכפר' שחובר לאחר מלחמת ששת הימים, משקף היטב את אותה תחושה של הנופל כ'אלתר אגו'.

45 ראו: Yael Zerubavel, *Recovered Roots: Collective Memory and the Making of Israeli Tradition*, Chicago 1995

פצצה באויביו, ואותו בחור שהוציא נשמתו ואבן, נשקו האחרון, בכפו הקפואה'.⁴⁶ מן הסתם ביקש שדה לגבש איקונים אלה כדמויות לחיקוי, אך מבלי משים העצים גם את כל אלה שלחמו באותו חירוף נפש, אף אם לא נפלו ונתרו בחיים. גיבורים מסוגם של דודו, דני מס, אליק שמיר, ג'ימי, דוב הבלונדיני וחיים בן-דור אינם מוצגים כמבצעי גבורת יחידים נדירה, אלא כמי שמילאו את חובתם באומץ לב באותה מידה שעשו זאת לוחמים רבים ששרדו. אין זה מקרה שמלחמת העצמאות, החשובה במלחמות הציונות, לא הולידה 'טרומפלדור' נוסף. במלחמה הזו נפלו 'טרומפלדורים' רבים מדי, ורבים עוד יותר עשו מעשי גבורה מרשימים לא פחות אף שזכו והמשיכו לחיות.

* * *

יותר מכל הפכו בתי הקפה של תל-אביב לסמל הניגוד בין עורף לחזית. דווקא העובדה הראויה לציון, שחיי הבידור של תל-אביב נמשכו ללא הפסקה גם כאשר המלחמה סערה בחזיתות ומאות לוחמים נפלו בקרב, הבלטיה את הניגוד. הכמיהה לחופשה בעיר התמקדה בדמיונם של הלוחמים בגלידה של 'ויטמן', בבחורות המצויות בשפע אך גם ובמידה רבה בכתי הקפה. אבל שם ישבו ה'משתמטים' למיניהם, ותואר זה כלל לא רק משתמטי שרות של ממש אלא גם את כל אותם 'ברי מזל' המשרתים בעורף, או בלשון הימים ההם – ה'ג'ובניקים'.⁴⁷ לסמליות השלילית של יושבי בתי הקפה קיימות שפע דוגמאות. למשל, כאשר ג'ונה, גיבור מחזהו של נתן שחם 'הם יגיעו מחר' משתומם על שנהגו אורי, מופיע במשלט הממוקש למרות שלא היה חייב בכך לפי תפקידו, הוא שואל אותו: 'מי אמר לך לבוא הנה? אתה נהג, היית צריך להשאיר לשמור על המכונה?' או אפילו לצאת לבלות בעיר, עונה לו אורי בנעימת עלבון: 'מה? אני פרצוף בשביל בתי הקפה, כך אני נראה?'⁴⁸ ודוגמה שנייה. אפילו במכתב זעקה רציני מאד שדב יוסף כותב לבן-גוריון ומלין מרה על העיכובים שמאיטים את קצב פתיחתה של 'דרך בורמה', הוא

46 המאמר צוטט שנית אצל אנדה עמיר-פינקרפלד (עורכת), הלמד הא, ירושלים תש"י, עמ' 31.
47 כמו במקרה של ביטויים רבים המשנים ולעתים הופכים את מובנם בין החיילים גם המונח 'ג'וב' החליף את מובנו. ראשיתו כהגדרתה של נתיבה בן-יהודה: 'פעולה צבאית קרבית, שיש בה סיכון אמיתי, שיש בה סודיות, שלא כל אחד מקבל לבצע', וסופו שנסב על חיילים שקבלו תפקידים קלים ובלתי מסוכנים. ראו למשל אצל בן-יהודה, 1948 – בין הספירות, עמ' 79. וכן במילון של דן בן-אמוץ ונתיבה בן-יהודה המגדירים את המונח 'ג'ובניק' 'בלשון הפלמ"ח – אדם שיצא לפעולה קרבית, שהחזיק בתפקיד מסוכן ועל כן מכובד'. אך התחלף לימים ל'כינוי גנאי לאדם שמחזיק במשרה קלה אך בלתי מסוכנת'. שם, עמ' 46.

48 נתן שחם, הם יגיעו מחר, מרחביה 1949, עמ' 47-48.

מטיח: 'אם אין מספיק ג'יפים, למה לא לגייס מאות מבקרי בתי הקפה בתל-אביב כדי להציל את ירושלים?'⁴⁹

המונח 'משתמטים' מבקש הבהרה נוספת. החל מסוף דצמבר 1947 החלו להתפרסם צווי גיוס שחייבו בני גילים מסוימים להתייצב בלשכות גיוס, שהוקמו לצורך מיון המתפקדים ושילוח הכשירים לשרות.⁵⁰ מטעמי בריאות ואף מטעמים משפחתיים קיבלו צעירים אחדים פטור מהגיוס, אך היו גם לא מעטים שהתחמקו מהגיוס ולא התייצבו כלל. מובן שאלו היו מגונים בעיני כל. אויגן קולב, לימים מנהל מוזיאון תל-אביב, היה בתש"ח עיתונאי בכיר בעל המשמר והקדיש מאמר גדול לתופעת ההשתמטות. בין השאר הוא כותב בכעס ניכר: 'המשתמט היא התופעה השפלה, המסלידה, הדוחה ביותר בעולמנו זה. עצם קיומו, עצם נוכחותו – מעוררים חימה ובוז בלב כל איש יהודי נורמאלי בארץ הזאת'.⁵¹

מדי פעם הייתה המשטרה הצבאית עורכת סריקות ועוצרת משתמטים.⁵² בימי ההפוגה השנייה (30-21 באוגוסט) אף נערך מבצע מיוחד שנקרא בשם 'בצר'. דברים שאמרו דוברים שונים מטעם המוסדות המגייסים מעלים רושם שיותר משיקשו להגדיל את היקף הגיוס שהיה גדול דיו, נבעו מבצעים אלה מטעמים מוסריים ומטעמי מורל בקרב המגויסים, לנוכח טענות שהעלו לוחמי החזית נגד התופעה. השם שנבחר למבצע נסב על אחת מערי המקלט שמוזכרות בתנ"ך וברמז נסב עתה על תל-אביב, שהפכה בעיני הלוחמים לעיר מקלט למשתמטים. במבצע לא נלכדו רבים ודובר מטעם לשכת הגיוס סיכם בשמחה: 'הופרכו שמועות על אלפי משתמטים המסתובבים בעיר'.⁵³ התמרמרות על המשתמטים ועל אלו שנשארו בדרכים שונות ספונים בעורף ליוותה את הלוחמים לאורך המלחמה כולה. תופעה זו הוחרפה בחודש מאי, כאשר בעקבות מבצעי תכנית ד' ובלילת המחץ הראשון של פלישת צבאות ערב, התדלדלו שורות היחידות שעמדו בקו האש וטרם הגיעו גלי התגבורת הראשונים של אנשי הגח"ל. הדבר בלט במיוחד בגדודי הפלמ"ח, שנלחמו ללא הפסקה כבר מהימים הראשונים. כך התבטא אחד מלוחמי חטיבת 'הראל':

49 מצוטט אצל אריה יצחקי, לטרון: המערכה על הדרך לירושלים, ירושלים 1982, עמ' 276.

50 לשכות הגיוס הראשונות נפתחו בתל-אביב ב-9.12.1947. על התפתחות 'מרכז המפקד לשרות העם' שהפך לימים להיות 'מרכז הגיוס' של משרד הביטחון, מספר מנהלו הראשון, פנחס גוברין, צו קריאה תש"ח: התגייסות היישוב למערכה, [חמ"ד] 1976 (להלן: גוברין, צו קריאה).

51 א. קולב, 'המשתמט', על המשמר, 26.8.1948.

52 בראשית מאי 1948 בוצעה 'הסריקה הגדולה' לאיתור עריקים ומשתמטים, שבה השתתפו לראשונה חיילי המשטרה הצבאית שהוקמה לא מכבר. ראו: גוברין, צו קריאה, עמ' 64-62. 'בית הדין לשפיטת משתמטים ועריקים' הוקם בראשית אפריל.

53 על המשמר, 26.8.1948. לפי נתוני 'מרכז המפקד' מנו גילאי 35-17 עם הקמת המדינה 105,700 גברים ו-100,200 נשים. על אלו נוספו עולים חדשים שגויסו אף הם. בסוף דצמבר 1948 מנה צה"ל 112,000 מגויסים וניתן להניח שאחוז הגברים מתוכם היה גבוה. ראו, גוברין, צו קריאה, עמ' 83-82.

כל העומס הוטל על בודדים, ספורים שנשארו. ומדוע שלא יתקוף אותך רוגז? ואיפה הם האחרים, לכל השדים והרוחות? מה עושים מאות ואולי גם אלפי צעירים ואנשים מוכשרים לקרב שמסתתרים מפחד ההפצצות בתוך בתי האבן של ירושלים? הם אומרים שהם עורף, ועורף דבר חשוב הוא ונחוץ במלחמה. טוב – יהא עורף; ומדוע לא יצא העורף פעם להקל עלינו, למלא שורותינו, ולו לזמן מה? ותל-אביב, אומרים מלאה 'עורף' כזה. אבל שם מתהלך לו איש עורף בחוצות העיר ולובש מדי צבא. בחורים מגוהצים ומסורקים ממלאים "תפקידים". הם ממשיכים לחיות להם בשלוח ובנוחיות על יד משפחותיהם ולבעלי הדרגה שביניהם תלויים להם אקדחים על אחוריהם לשם נוי. ממשלטי שער-הגיא ראינו את אורות תל-אביב. ים של אורות. גם כשהיתה האפלה ראינו חלק מהם. היו מתעוררים כיסופים עד לכאב אל השפלה, אל הבית, לו רק ליום-יומיים.⁵⁴

הנה כי כן, בתואר 'משתמט' זוכים גם צעירים שהתייצבו כנדרש וחילו כדת וכדין ולבשו מדים, אך הוצבו ביחידות עורף שונות, שהצבא המתבסס ומתרחב במהירות תבע את הקמתם ואת איושם. אורי אבנרי תיאר בספרו את הזעזוע שחש בשוכו אחר הקרבות לעיר, כאשר גילה שהסיסמה 'כל העם צבא' אינה אלא בדוטה; כאשר ראה 'מאות ואלפים צעירים בריאים, שופעים מרץ וכוח, שאינם חולמים כלל לבוא בעקבותינו. בחורים מבריקים ומצוחצחים, בעלי דרגות לרוב, הממלאים תפקידים "חשובים" במשרדים'. הסיסמה הייתה בדוטה 'כי רק חלק של הנוער, יצא לקרב. ומאחרי גבם של אלה קם ושגשג "עורף", מנגנון עצום, צבאי וציבילי, שפיתח לעצמו סגנון משלו, דפוסי-חיים משלו'. אלה שהוא מכנה בלעג מר 'אריסטוקרטיה של העורף'.⁵⁵ ניתן להניח שיותר משטענה זו משקפת אמת על חטאיו של העורף היא משקפת הלכי רוח נפוצים בקרב אנשי החזית. אבנרי עצמו משעין את דבריו על תיאורים דומים לאלה שמתאר אריך מריה רימרק בספרו המפורסם במערב אין כל חדש ומשתמש באותן מטבעות לשון המבחינות בין 'עכברי החזית ואריות העורף'. קיימת מידה רבה של הפרזה כאשר אבנרי כותב: 'מתהווים כאן שני עולמות, החותרים למטרות שונות, ומפתחים בקרבם סגנונות שונים. וקרוב היום שלא יבינו עוד זה את זה'.⁵⁶

אחד מריכוזי יחידות המנהלה האלה היה ב'בית רומנו', בניין רב קומות בדרך יפו תל-אביב, שהפך לסמל של אותה 'השתמטות לגאלית'. אולם יותר משתואר זה העיד על

54 חברים מספרים על ג'ימי, בעריכת ההורים, תשי"ג, עמ' 168. אני משער שהדימוי של קצין מטה בעורף המתהלך עם אקדח גדול על מותניו זכור היטב לכל לוחמי תש"ח.

55 אבנרי, בשדות פלשת, עמ' 188. לביטוי 'אריסטוקרטיה של העורף', ראו: שם, עמ' 190.

56 שם, עמ' 191.

אנשי העורף, הוא העיד על הצורך של אנשי החזית להעצים את מעמדם המוסרי העדיף בעיניהם. הצורך להתאפיין כמי שעושה את המתחייב מהמצב ונושא על שכם את משא הקמת העצמאות היהודית היה כה חריף עד שלעתים מתוארים גם אנשי המטות העורפיים של החטיבה ואפילו של הגדודים באותם מונחים. נתיבה בן-יהודה, מפקדת כיתה בפלמ"ח, תיארה את הבחילה שהרגישה כאשר הוצבה לתקופה קצרה במפקדת הגדוד השלישי של הפלמ"ח. המפקדה הייתה באיילת השחר, קילומטרים לא רבים מן המקום בו שהתה נתיבה עד אז ב'חזית', רמות נפתלי, ואף-על-פי-כן היא הרגישה 'חרא' משום שאף אחד מכל אלה שהסתובבו שם, חוץ ממאירק'ה הסמג"ד, עוד לא היה תחת אש'. קשה לתאר את איילת השחר בתש"ח כ'עורף' אך נתיבה, המ"כפית הקרבית, תיארה את אנשי המטה במונחים המזכירים את הדרך שבה תיארו אחרים את אנשי 'בית רומאנו': 'למה כל אחד פה צריך להסתובב עם אקדח מפואר על התחת, או טומיגן נוצץ על הכתף, וטונות כדורים? ולנו – שום דבר אין מספיק. לנו, למעלה, ברמות נפתלי אפילו לא כלי נשק אחד לכל אחד'.⁵⁷

אם כך מצטיירים אנשי מטה הגדוד, קל וחומר אנשי המטה הכללי. כתב על המשמר דיווח שבקרב לוחמים רווח כגינוי ביטוי הגנאי 'גדוד פארקר 51' (על שם העט המפורסם), וכי 'לוחמי החזית תובעים שלא "יתחפרו" במוסדות הצבאיים אנשים צעירים שמקומם בחזית'.⁵⁸ פזמונו של חיים חפר על הגנרל המקסיקני קסטיניאס מרמז על הוויכוח שהיה נטוש בתש"ח בין הפלמ"ח לבין אנשי הצבא הבריטי, שנתמכו בידי בן-גוריון, באשר לדמותו של הצבא. אולם משתקפים בו גם חוויות לוחמי החזית לנוכח ה'גנרלים' בעורף שאינם מבינים את מהותה של המלחמה משום שאף פעם לא היו ממש בחזית, ולכן אין הם מבינים לרוחם של הלוחמים. בצורה נלעגת מתאר חפר את הגנרל המתהלך עטור מדליות וחוגר 'פיסטולטס' בלכתו למשרדו, והפזמון החוזר: 'הגנרל, הגנרל, / היה יקר כה לאומה, / ומשום כך, הגנרל, / הורחק מקרב ומלחמה, / פן יהרג, פן יפצע, / פן בראשו תפגע פצצה, הגנרל, הגנרל, / היה חשוב! לכן חבל, / חבל!⁵⁹

החוויות העזות שחוו לוחמי החזית בימי הקרבות מעמידים מעין חיץ בינם לבין כל אותם שאינם יכולים אפילו לדמיין לעצמם כיצד נראה שדה קרב. אורי אבנרי מספר על שובו אל בית הוריו לחופשה קצרה לאחר הקרבות הקשים בהם השתתף בעשרת הימים:

בנכם חוזר לחופשה חטופה, והוא עייף ושתקן, ומרגישים אתם כי קם משהו ביניכם ובינו, חוויה גדולה שאינכם שותפים לה. ואתם רוצים

57 בן-יהודה, 1948 – בין הספירות, עמ' 99-98.

58 על המשמר, 24.8.1948.

59 השיר הושר על-ידי הציזבוטרון רק בשלבים האחרונים של המלחמה ולא נכלל בקובץ פזמוניו של חפר, תחמושת קלה, שראה אור בשנת 1949. את הנוסח שלח לי באדיבותו חיים חפר.

להבין חוויה זו, לקחת חלק באותם הדברים הבלתי מובנים והמעיקים עליו, ואתם שואלים אותו שאלות לרוב, אך הוא מתחמק מתשובה, שותק ונחבא אל הכלים, או דוחק את הכל הצידה בחיוך מעושה. [...] על כל מה שעבר עליו אין בנכם יכול לספר לכם, גם אילו רצה בכך, גם אילו היה רוצה [...] לספר לכם את האמת. אין הוא יכול לספר לכם על אותו עולם של חיים תוססים ומוות אכזרי – כי אתם שייכים לעולם אחר.⁶⁰

שאלה מעניינת, שטרם נחקרה כראוי, היא שאלת יחסם של החיילים בחזית לדרך שבה דיווחו העיתונים על מעלליהם. בגלל מגבלות צנזורה וסודיות הפעולות נמנע בשלבים הראשונים של המלחמה מכתבי העיתונות ומצלמיהם להתקרב קרבה יתרה אל קווי הלחימה. רוב הדיווחים שרווחו בעיתונות היומית על מהלך הקרבות עד להפוגה הראשונה שיקפו עדויות מכילי שני ורשמים אישיים של עיתונאים שזכו לבקר בשטחים שנכבשו רק לאחר שהקרב תם.⁶¹ כאשר התרחקה החזית מריכוזי היישוב החלו עיתונאים אחדים לשגר לחזית 'כתבים צבאיים' שאף הוסמכו לדבר על-ידי שלטונות צה"ל, אולם רק לעתים רחוקות הצטרפו עיתונאים לפלוגות הלוחמות ממש בקו האש ועל-פי-רוב דיווחו על המתרחש מתוך המפקדות.⁶² כך למשל מתאר הסופר יהושע בר-יוסף שנשלח על-ידי הארץ לסקר את מבצעי חטיבת 'גבעתי' בדרום הארץ בעשר ימי הקרבות בחודש יולי, את הקרב עקוב הדמים בכפר עיבדיס שליד נגבה, אך כל מה שהוא ראה כמו עיניו היו 'האווירונים [המצרים] מסתובבים מעל לשתי הנקודות האלה [עיבדיס ונגבה] ומטילים פצצות'. הוא לא הורשה להתקרב אל אזור הקרב עצמו ודיווח עליו רק מפי הלוחמים איתם נפגש לעת ערב, לאחר שירדו מהמשלטים.⁶³

העיתונאים ראו את תפקידם בראש וראשונה בדיווח לאזרחים שבעורף על המתרחש בקווי החזית. עם זאת, הם גם ראו עצמם כמגויסים למאמץ המלחמה הכולל והשתמשו לעתים קרובות בסגנון ציוני מתלהם, שעמד בסתירה לחוויות המלחמה האמיתיות של הלוחמים. נקל לשער את הרמת הגבות של לוחמי הפלמ"ח שפרצו את שער ציון בקוראם את 'סופרו' של העיתון דבר, שסיכם את תיאורו במלים: 'מפעל גיבורים זה יירשם בדברי ימינו באותיות זהב לצידן של מלחמות ישראל המפוארות על כיבוש

60 אבנרי, בשדות פלשת, עמ' 174-173.

61 עוד על העיתונות במלחמה, ראו: מרדכי בר-און, 'זכרון בספר': ראשיתה של ההיסטוריוגרפיה הישראלית של מלחמת העצמאות, פרק ראשון, עמ' 25-55.

62 אורי אבנרי, שהיה חייל קרבי ושלה ביזמתו וללא סמכות רשמית כתבות משדה הקרב, מלין במרירות על כך ש"סופרי צבא ההגנה לישראל" לא השתתפו מעולם בקרב ופיטמו את הישוב ברשימות שנכתבו בנוחיות רבה במטות חטיבתיים או חזיתיים'. אבנרי, בשדות פלשת, עמ' 277.

63 י. בר-יוסף, 'נהדפה ההתקפה הכבידה על נגבה', הארץ, 13.7.1948.

ירושלים וטיהורה'.⁶⁴ הדברים נכתבו לאחר שכוחות הפלמ"ח נסוגו וימים ספורים לפני נפילת הרובע היהודי, שאנשי הפלמ"ח לא הצליחו חרף 'גבורתם' להצילו. דווקא העיתונים שהשכילו לגייס 'כתבים' מתוך שורות הלוחמים, זכו גם להדפיס תיאורי קרב אוטנטיים יותר. סביר להניח שהפער בין מה שבאמת קרה בשדה הקרב לבין הדרך שבה דווחו הדברים מעל דפי העיתונים, נתפס על-ידי הלוחמים כביטוי נוסף למחיצה שחצצה בינם לבין אנשי העורף. אחרי הכל, העיתונאים שהופיעו מדי פעם בחזית לשעות ספורות, אך על-פי-רוב חזרו בסופו של יום אל העיר הגדולה, היו חלק מן העורף.

חברת 'הגנה' מביאה תה ללוחמים במושב כפר מונאש, 12.2.1948
[באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית, צלם: זולטן קלוגר]

תחושת הניכור של אנשי החזית באה לביטוי גם בדברי הביקורת שהטיח יגאל אלון במטה הכללי, בקטעים שחיבר עבור ספר הפלמ"ח: 'מדוע לא הצליחה הנהגת המלחמה' טוען המהולל במפקדי החזית בתש"ח 'לספק בגד חם ללוחמינו שמרירותם גברה והלכה, ויותר משדוכאה רוחם מפגעי הקרבות – דוכאה מחוסר תשומת הלב מצד

האחראים להספקה'.⁶⁵ אין ספק שאלון משקף הלך רוח שרווח בקרב כל לוחמי היחידות הקרביות כלפי המפקדות העורפיות, אפילו כלפי המפקדות של הפלמ"ח עצמו. נתיבה בן-יהודה מספרת במרירות גלויה כיצד במוצבים חסרו סוודרים 'ומבקשים בפעם המאה שישלחו, ומקבלים כל מיני תשובות עם תרוצים', וכאשר היא הגיעה למטה הגדוד, גילתה 'מאות סוודרים, שלא שולחים אותם! והם זרוקים, מתגלגלים על הרצפה, דורכים עליהם, מקלקלים אותם, כל יום הם מתלכלכים יותר, כי פה הם מפריעים!⁶⁶

הצורך הנפשי לפצות על קשיי הלחימה וסבלותיה ולהתגבר על כאב הקורבן על-ידי העצמת הדימוי העצמי של הלוחמים כבחירי העם, כעילית הלוחמת, בלט במיוחד ביחידות הפלמ"ח שנשא בראשית המלחמה בחלק הארי של מעמסת הלחימה. העמדה הנפשית הזו הופיעה לא רק ביחס לאנשי העורף, אלא גם ביחסם של אנשי הפלמ"ח ללוחמים מיחידות אחרות שנבנו בחורף תש"ח מתוך שורות חיל השדה. בשיח הפלמ"חאי היה פלמ"ח והיו ה'הגנות', מעין כינוי מזלזל ליחידות החי"ש. נתיבה בן-יהודה מספרת על ביקור אחד ממפקדי ה'הגנות' ביחידת פלמ"ח במלים אלה: 'תיכף ראו עליו שהוא לא מהפלמ"ח, בטח מההגנה. אמנם לובש חקי ואפור, אבל החולצה במכנסים, יפה-יפה, מגוהצת, וחגורת-שוויץ מושחלת במכנסיים, ונעלים חצאיות מצוחצחות, בלי פטס – מההגנה, אין מה לדבר'.⁶⁷

המלחמה בתש"ח הייתה ניידת ואזורי הקרבות השתנו מפקידה לפקידה. גם היקף הגייסות ביחס למרחב הטריטוריאלי היה דל יחסית. כתוצאה מכך אף פעם לא התפתחה 'חזית' של ממש, קו חפירות מתמשך שמתוכו לוחמים. אף-על-פי-כן, בגלל ההפוגות שקטעו את הלחימה מדי פעם וקצבו ללחימה הניידת גבולות זמן קצובים, נוצרו דווקא בתקופות רגיעה יחסית, קווים יציבים פחות או יותר. אולם אלה לא היו רציפים וצפופים אלא מעין שרשרת דלילה של מוצבים. מבחינה זו היה ה'משלט' למונח הבולט של אותה מלחמה והוא מתחבר בזיכרון פחות עם לחימה ויותר עם שעמום ושיממון. השיר של להקת הנח"ל 'חמסינים במשלט', למרות שחובר לאחר המלחמה, מצלצל מן הסתם באוזני לוחמי תש"ח כמשקף גם את חווית מלחמתם: 'חמסינים במשלט, / הזמן זוחל לאט, / כל יום כמו שבת נמתח. / חייל עגום קלסתר, / ולו זקן דוקר, / עם ערב ירהר לו כך: / אולי נתפוס חמור או ג'יפ, שיעברו בדרך, / קפיצה קלה לתל-אביב וכבר בחזרה, / נשרוק בקול נורא חביב לנערה עם פרח / את נשמתה נרגיע'.

לעתים נראה שחווית החום, האבק והברחש תופסת נפח רב יותר בחוויית החזית ממציאאותו של האויב. כך תיאר אחד מלוחמי חטיבת 'הראל' את חוויית הישיבה במשלט:

65 זרובבל גלעד (עורך), ספר הפלמ"ח, עין חרוד תשי"ג, כרך ב, עמ' 17.

66 בן-יהודה, 1948 – בין הספירות, עמ' 106.

67 שם, עמ' 84. 'פטס' היה שמם של החותלות שאנשי הפלמ"ח נהגו לחתל בהם את הרגליים.

היינו מאריכים בשנה כדי "להרוג" עוד שעה משעות היום. אך גם דבר זה לא תמיד עלה בדינו. שמש יוקדת, סלעים וטרשים, המחזירים את קרני החמה, חורב משמים המופרע רק אי פה, אי שם על ידי שיחים אפורים-ירקרקים, שבלעו אף הם מאבק הדרך. [...] מה אפשר לעשות עוד על המשלט? לגרש זבובים. זהו ללא ספק תפקיד חשוב מאד. אך דא עקא, הוא יכול להוציא אדם מכליו, תוך שעה קצרה ביותר. למזלנו נהגו הזבובים להעלם עם חשכה ויתושים לא תפסו בזמן האחרון את מקומם. הציזבאתים אזלו עד מהרה. יתר על כן, לכשפתח האחר את פיו, ידע השני בדיוק מה הוא מתכוון לומר ומה יענה לו פלוני.⁶⁸

כמה מיצירות המופת של מלחמת העצמאות מתמקדות בחויית המשלטים. המוטיב הזה מופיע אצל רבים מסופרי תש"ח, ובולט במיוחד בספרו האפי רחב היריעה של ס' יזהר ימי צקלג. כל כולו עוסק בקרבות שנטשו בנגב באוקטובר 1948, סביב השליטה במספר משלטים שהגנו על שדה התעופה המאולתר מצפון לקיבוץ דורות. בין תיאור קרב אחד למשנהו רצוף הספר בתיאורים, בדיאלוגים ובהגיגים בין אדם לבינו, הקשורים בשיממון שבהמתנה, בזמן הנמרח בישיבה המתמשכת במשלטים ומותיר מרחב רב לשיחות ולמחשבות.⁶⁹ אחד הנערים השולח את ידו בכתיבת שירה גם בעיצומה של המלחמה משרטט את רשמיו הראשונים מן המשלט שזה עתה נתפס על-ידי יחידתו: 'הריק הגדול הזה, אלוהים, / עמק שטוח וגבעות שטוחות / ובאים אחריהם אפקים שטוחים / וגם הלאה מהם למרחקים / עולם כולו שטיחות אין-קץ. / לאן איפוא, לאן הערגה / הצורך המציק ללכת עוד ועוד / אם ריק ומחוק ושטוח כזה [...]'.⁷⁰ לא תיאור נוף יש כאן אלא הלך נפש אופייני לאותה תערובת מזוהה של שיממון, מתיחות וחרדה, ביחד עם ערגה נופית וגעגועים הביתה. הרומן שופע תיאורים מעין אלה של הלכי רוח פיוטיים: [...] אותם גבהים אמיתיים, אותם הרחקים האמיתיים, מלוא שלוותם, שלוות כוכבים, עד שכמעט והיית מייבב געגועים והרגשת קטנות זקוקה לבית, מחריש ושובת מעבודה ופניו טבולים בתוך התאפלות שרידי האור המרוקע'.⁷¹ אולם גם הניוון הנגרם בגלל הבטלה המתמשכת אינה חסרה, כגון בעת ביקורו של המג"ד במשלט:

68 אמיתי עציוני, בפרוץ הפורצים: מיומנו של פלמ"חי, ירושלים 1952, עמ' 239-240.

69 ס' יזהר, ימי צקלג, תל-אביב 1996 (מהדורה ראשונה ראתה אור בשנת 1958). על הרקע העובדתי של הספר, ראו: אבי מעפיל, 'ימי צקלג': בין מציאות לבדיון, בתוך: מרדכי בר-און (עורך), אתגר הריבונות: יצירה והגות בעשור הראשון למדינה, ירושלים 1999, כרך א, עמ' 408-428.

70 יזהר, ימי צקלג, עמ' 49.

71 שם, עמ' 81.

כשהגיעו עד שוחת המכונה, ורחמים רבוץ שם, מלחית בעפר הלוהט, יבש ומיובש, כמוש ומכומש, כקש של אשתקד, אין מלה בפיו ואין זיק בעיניו. "אתה חולה?" עיוות אורי (המפקד) פרצופו בשאט כאל תועבה. – "מה?" גרר רחמי הברה יבשה מחיך צחית. "יש לך צורה של פגר". ליטפו אורי במחמאה קלה. "כאילו עוד מעט כבר תסריח". הוסיף ואמר להשלמת החיבה. ורחמים לטש בו עינים נובלות וחזר ושמטן אין מלה. בנשיפה יגיעה בלבד. שמת אדם, כשק ישן.⁷²

גם חווית ה'אנחנו' לעומת האחרים מצויה כאן, אלא שבמשלט בולטת תחושת הניתוק, הבידוד וההזנחה. באחת מעשרות השיחות חוזרים הלוחמים בפעם המי-יודע-כמה ושואלים האם יחליפו אותם במשלט: 'מה אתנו? אנחנו, אלה שפה? [...]. איפוא האחרים? אנחנו, רק אנחנו, תמיד אנחנו – זה הכל! אם כה חשוב ונפלא המקום הזה, מדוע רק בשבילנו? גם הם יכולים לבא לשבת בו קצת! אין אחרים? רק אנחנו?'⁷³ לעומת ספרו הראשון של אבנרי, בשדות פלשת, שהורכב, כאמור, מרשימות וכתבות שנכתבו בעיצומם של הקרבות, נכתב ספרו השני על-פי עדותו 'בשלהי 1949', חודשים רבים לאחר שהמלחמה נגמרה ואבנרי חזר לפעילותו העיתונאית והפוליטית בתל-אביב. אף-על-פי שהספר צבוע בצבעי האידאולוגיה של המחבר וסובל מחקיינות שטחית של הספרות הפציפיסטית שרווחה באירופה לאחר מלחמת העולם הראשונה, ניכרים היטב אותות החוויות האמיתיות שהוא וחבריו חוו בעת המלחמה. כך למשל בולטת מצד אחד התשוקה העזה של חיילי ה'חזית' לצאת לעיר הגדולה לבלות, ולו גם בילוי של ערב אחד, ומצד שני תחושת אכזבה וניכור שהם מרגישים כאשר מגיעים ל'עורף' לבילוי. תוך כדי נסיעה העירה, לאחר שברח עם חברים מהמחנה 'דרך החור שבגדר', הוא מהרהר: 'מה יהיה פרצופה של תל-אביב? לא ראיתי אותה זה עידן ועידנים, לפחות שבועיים. תל-אביב היא גן-עדן, רחוקה ודימונית. מישכנם של אנשים אגדיים, אינם חוששים בכל רגע לחייהם. חיות משונות הקרויות בפינו פוליטיקאים ובחורות יפהפיות, חייכניות ועגלגלות, הלבושות לרוב בפיגמות של משי'. אך לאחר ניסיון מאכזב לבלות עם בחורה, מלא הרגשת בחילה הוא בורח ומגיע ל'כסית', שם יושבת חבורה של קציני מטה:

אם לשפוט לפי הדרגות, הרי אפשר להרכיב מיושבי השולחן את חבר המפקדים של גדוד קרבי [...] חבורה גדולה של חיילים לבושי-הדר, מאותם שקוראים להם אצלנו בחטיבה "שועלי בית-רומאנו", וביניהם כמה סופרים צעירים ואינטליגנטיים אחרים. [...] הם מדברים על עיצוב

72 שם, עמ' 227-228.

73 שם, עמ' 233-234.

החוויה המלחמתית, על הצורך בדיסטאנץ למאורעות. על ספרות אקטואלית, אפית ורומנטית. אני קצת מרחם עליהם. איזו תמימות עילאית, לשבת במשך כל המלחמה בבית-הקפה, או באיזה משרד מטה ולהאמין שיוכלו אחר כך לתת ביטוי לחוויה הקרבית שלא היה להם העוז הנפשי להשתתף בה!⁷⁴

בלעג מריר הוא מתאר כיצד אחד מאותם סופרים צרי אופקים מביע התנגדות להצעה לתת לחיילים קרביים אותות ציון מיוחדים, בטענו ש'התפקידים שלנו חשובים יותר מאשר סתם לטייל עם רובה בחזית! בכלל מי הלך לחזית? רק אנשים נברוטיים שברחו מפני התסביכים שלהם. אנחנו אשמים בעצמנו שעשינו להם פרסומת ספרותית ועכשיו חושב הקהל שהם רומנטיים!' אולם כאשר אחותו ממריצה אותו לעבור לתפקיד בעורף, הוא מסרב למרות ש'קשה להסביר לה שיכול אדם לשנוא את המלחמה ובכל זאת להשאר ביחידה קרבית, פשוט מפני שהוא קשור לחבריו ומפני שאין זה הוגן לנטוש חבר בצרה'.⁷⁵

לפעמים בא העורף לבקר בחזית, אולם הניכור רק גובר. אבנרי מתאר אירוע שבו מגיעה לחזית 'חבורה של צלמי קולנוע, בלויית סופרים צבאיים, אנשי תרבות ועד כמה יצורים מסוג זה'. מביימים למענם כיבוש כפר. 'כל אנשי הדרג העורפי – טבחיים, נהגים ואנשי קנטינה – צוידו בסטנים, מקלעים ורימונים. עליהם לכבוש את הבתים [שהועלו באש לרגל האירוע] בתרועה גדולה'. במבי, אחת המעטות שהצטרפו ליחידה קרבית, מבטאת מן הסתם גם את הרגשותו של אבנרי: 'אחר כך שולחים את זה לכל העולם כדי להדגים איך גיבורינו כובשים את כל הארץ במחי יד אחד, וכל המשתמטים בתל-אביב ימחאו כף. גועל נפש'.⁷⁶ הנה, אפילו חיילי הדרג העורפי אינם שייכים למועדון המיוחס של הקרביים באמת.

יחד עם זאת, יחסם של אנשי החזית אל העיר הגדולה שבעורף היה יחס אמביוולנטי. הם כמוכּן נמשכו אל העיר בחבלי קסם, כמקום שבו ניתן לשחרר במקצת את הלחצים שהלחימה מעוררת, וכפי שראינו הם אפילו חולמים עליה ומוכּנים 'לברוח דרך החור בגדר'. אברהם אדן, שהיה מפקד פלוגה בחטיבת 'הנגב' מספר על 'משימה' שהוטלה על מקצת אנשיו, ללוות שיירה מהצפון, דבר שחייב את יציאתם לתל-אביב לאחר חודשים ארוכים של מצור ומוכּן שאנשיו נלהבים: 'כששמעו על המשימה

74 אבנרי, הצד השני של המטבע, עמ' 145. פוסל מביא את דברי זיגפריד ששון, הסופר שכתב את הבולט בספרי הזיכרונות המתארים את חוויית החזית במלחמת העולם הראשונה, על אודות ה- 'Silly patriotic music halls' שבהם נתקל בעת שהייתו לצורכי החלמה בלונדון. פוסל, המלחמה הגדולה, עמ' 89.

75 אבנרי, הצד השני של המטבע, עמ' 142-155.

76 שם, עמ' 195.

התעוררו געגועים לשוב ולהציץ בציביליזציה, לראות את העיר הסואנת, הגדולה, על חנויותיה והמון אנשיה – לראות את העם, לראות את הבית.⁷⁷ ניתן לשער שתגובות נלהבות של אנשי העורף למראה הלוחמים שהגיעו העירה לחופש שימחו את הלוחמים וחיזקו את הרגשת ייחודם. בסוף מאי, כאשר חייליו היו אמורים לצאת לעזרת כפר דרום המותקף, הם נתקלו בחבורת לוחמים שחזרה זה עתה מתל-אביב וסיפרו לחבריהם על החוויה:

הם היו נרגשים מהמפגש עם העיר הגדולה. כאשר הבחינו אזרחי העיר בחיילים המרופטים – חלקם מזוקנים, רובם חובשי כובע גרב, שרכבו על משוריינים שעל דפנותיה כתובות: "חיות הנגב, עכברי המדבר", וכיוצא באלה, הריעו להם, מהמדרכות של רחוב אלנבי זרקו עליהם פרחים וסוכריות, אנשים רצו אחריהם, נופפו בידיהם, ברכו אותם.⁷⁸

בתקופת ההפוגה הראשונה התרחב באמצעות הוועד למען החייל ומוסדותיו הטיפול בחיילים שבאו לחופשה העירה. בהקשר זה ראוי להזכיר מקומות כמו 'תיבת נוח', ממנו שודרו מדי שבוע תכניות מיוחדות עם החיילים, או 'קפה לורנץ' ברחוב יפו בתל-אביב, שהפכו אבן שואבת לחיילים רבים.⁷⁹ העיר הגדולה שימשה כקהל שמולו שמחים הלוחמים להציג את זהותם הנפרדת וממנו הם יכולים לקבל התלהבות ואהבה נרגשת. בדברו על כובע הגרב כסמל מעמד, כתב אורי אבנרי: 'בלכתך ברחובות העיר בשעת החופש, הכובע הוא המכריז עליך כי חייל אתה, והוא מפנה אליך את עיני הבחורות החמודות [...]'.⁸⁰

לצדם של 'צ'יזבאטים' פרטיים, ארגנו יחידות שונות וגם הצבא בכללותו מופעי ראווה שנועדו לעודד את מורל העורף, אך לא פחות מכן, להפגין את גאווות הלוחמים. כך למשל, לאחר שסיימו להופיע 75 פעמים בפני חיילים במחנות ובקווי החזית, מארגנת להקת חטיבת 'כרמלי' מספר הופעות גלה בבית הבימה בתל-אביב וזוכה לשבחים רבים גם מהביקורת האומנותית.⁸¹ הכרזת המדינה נערכה בעיצומה של הלחימה הקשה ביותר ולא זכתה לשום חגיגה. לכן החליטה הממשלה להכריז על יום כ"א בתמוז, יום מותו של הרצל, כ"יום המדינה" ולראשונה מקיים צה"ל מצעד ברחובות תל-אביב. גם הפלמ"ח, שנאבק במלחמת מאסף נגד הכוונות לחסלו, לא החמיץ את יום הולדתו השביעי וערך שורה של מופעים, טקסים וחגיגות.

77 אברהם אדן (ברן), עד דגל הדיו, תל-אביב 1984, עמ' 148.

78 שם, עמ' 151.

79 לתיאור ערב משודר ב'תיבת נוח', ראו: עצינוני, בפרוץ הפורצים, עמ' 236-235.

80 אבנרי, בשדות פלשת, עמ' 19.

81 ההופעות של 'להקת כרמלי' בתל-אביב נערכו ב-22.8.1948, ודיווח נלהב על ההופעה הופיע ברוב העיתונות היומית.

לוחמי 'שועלי שמשון' באל-עג'ור, 19.10.1948
[באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית]

הניסיון המרגש ביותר להביא את החזית אל העורף נעשה דווקא בידי אזרחים במסגרת התאטרון. בסוף חודש מאי 1948 העלה התאטרון 'הקאמרי' על הבמה את מחזהו של משה שמיר, הוא הלך בשדות. אף-על-פי שהמחזה מספר סיפור המתרחש לפני שפרצה המלחמה והגיבור אורי נהרג בתאונת אימונים ולא בקרב, הפך המחזה, שהוצג בעיצומם של ימי הקרבות הקשים ועקובי הדם של בלימת הפלישה הערבית, לאירוע סמלי ודרמטי. אורי הפך לגיבור הרואי המסמל את כל הדור. לא היה זה מקרה שבתכנייה להצגה הודפס שירו של חיים חפר, 'דודו', ומשה שמיר הזכיר בתכנייה את אליק, אחיו שנפל זמן קצר לפני כן. ההצגה התקבלה בקהל, שלעתים התערבו בו גם לוחמים שהזדמנו העירה לרגל חופשה קצרה, בהתלהבות עצומה. מבקר התאטרון, ישראל גור, כתב: 'אחד משיאי התאטרון בישראל, לפי ששותפות טוטלית כזאת בין המחבר, הבימאי, השחקן והצופה כפי שהופגנה בהצגה הזאת – מזדמנת לתאטרון לעתים נדירות ביותר'.⁸² רבים מהצופים יכלו לזהות בשחקנים שעל הבמה בן, אח, חבר ובעל שנמצאו ממש באותן שעות בקורי החזית.

תאטרון 'הבימה' העלה בחורף תש"ט, עוד בטרם נגמרה המלחמה, את מחזהו של יגאל מוסינזון, בערבות הנגב. גם הפעם נתקבל המחזה בהתרגשות עמוקה בקרב האזרחים שצפו בו. ישראל גור סיפר: 'אוירת קדושה ושגב טראגי לפתה אותך באותו

82 לניתוח מפורט יותר ותגובות נוספות, ראו: בן-עמי פיינגולד, תש"ח בתאטרון, בתוך: בר-און (עורך), אתגר הריבונות, עמ' 307-327. הציטוט המובא על-ידי פיינגולד הוא ממאמרו של 'גור, 'פרקי המחזה המקורי במדינת ישראל', במה, חוב' 91-92, עמ' 15.

ערב'.⁸³ הצגה זו גרמה להתנגשות קשה בין לוחמי החזית ובין התאטרון. חיילי 'גבעתי' נעלבו משום שבמחזה עולה כאילו הם רצו לוותר על הגנת הקיבוץ ואילו אנשי הקיבוץ התעקשו וסרבו לסגת. כל אחד יכול היה להבין שהמחזה עוסק בקרבות סביב קיבוץ נגבה, שעמידתו התאפשרה בראש וראשונה בגלל מעורבותה העמוקה של חטיבת 'גבעתי' בהגנה על הקיבוץ וסביבתו בכל שלבי הלחימה. הפגנות של לוחמים גרמו להתערבותו הנזעמת של דוד בן-גוריון, שניסה לשווא להניע את השחקנים המהוללים, חנה רובינא ואהרון מסקין, לשנות מקצת מהטקסט. חרף הסערה המשיך המחזה לרגש קהלים רבים שלא ראו בו פגיעה בגבורת הלוחמים, המתיישבים והחיילים כאחד. הסערה העידה על מידת ההתרגשות שחוללו הניסיונות הללו להציג בפני הקהל בעורף את חווית המלחמה בחזית.⁸⁴

הופעת להקת הצ'יזבטרון בימי מבצע 'חורב' בנגב, 10.12.1948
[באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית]

המאבק סביב פירוק מטה הפלמ"ח בסתיו תש"ט הקנה למתח בין חזית לעורף ממד פוליטי מובהק. כבר מוקדם יותר ראתה את עצמה מפ"ם כמפלגת החלוצים והלוחמים. התפקיד המרכזי שמילא הפלמ"ח, שהרוב המכריע של מפקדיו הזדהו עם מפ"ם, במערכה במשך כל מהלך הלחימה והעובדה שרוב מפקדי יחידות השדה של צה"ל היו משורות אותה מפלגה, נתנו יסוד-מה ליומרה זו. מובן שדוברי מפ"ם וביטאונה עשו כמיטב יכולתם להשריש את הדימוי הזה בציבור. עוד בטרם נודעה ברבים כוונתו של בן-גוריון לבטל את מטה הפלמ"ח, נהג על המשמר להציב בראש העמוד הראשון את

83 גם צייטוט זה ממאמרו של גור מובא אצל פיינגולד, שם.

84 פרטים נוספים על הסערה, ראו: פיינגולד, שם, עמ' 319-313.

הסיסמא 'כל הדרכים לחזית; כל העם למלחמה!' ומשנודע הדבר ארגנה המפלגה מסע נרחב תחת הסיסמה: 'להגנה על המגינים!' ⁸⁵ משהחלה מערכת הבחירות לאסיפה המכוננת, ניסתה מפ"ם להעמיד עצמה בגלוי כמפלגת הלוחמים. במארכס-אפריל 1949 החלו רבים מלוחמי תש"ח להשתחרר והעורף נמלא לוחמי חזית שחזרו מהקרב. חוויית החזית הפכה עתה לזיכרון ולעתים נתלוותה לו אכזבה. קשה היה ללוחמים להיקלט באפרוריות היומיום וגם המציאות החברתית, הכלכלית והמדינית שנתגלתה לעיניהם לא תאמה את חלומותיהם. שמעון אבידן, מפקד חטיבת 'גבעתי', שעזב את צה"ל וחזר אף הוא לקיבוץ, ביטא תחושות אלה בדברים שהקדים לספרו של אורי אבנרי, בשדות פלשת:

כי ראיתיהם שוב. לא צלליות אנשים בחפירות שדה, היוצאים בלב רועד אל ליל מאוויים, גוברים ומאמינים, אך מהלכים כצללים בחוצות עיר סואנת ומתנכרת. עיר שנתרגלה לחזות במצעדי צבא ההגנה וחדלה לראות את איש ההגנה, נלהבת לסך ומתעלמת מן האדם, שאלה שתי רגליו, זוג ידיה הצופדות, ולבו הצעיר שידע לפחוד ולזעוק זעקת תינוק בהיפצעו, מבין להכרח ומאמין בצו הצודק ובאהבה אילמת לגופי-חזון-ומולדת היה מתעלה לשיאי מסירות והקרבה על לא-תנאי-ודבר, הוא שעשה את השורה לסך. בו נבנתה כל חולית לוחמים שלנו וכל צוות המפקדים. ⁸⁶

הספרות האירופית בשנות העשרים, במיוחד בגרמניה ובצרפת, נתנה כידוע ביטוי נרחב לחיילים שחזרו מהחזית והתאכזבו קשות מהחברה הבורגנית, שבה התקשו להיקלט לאחר ארבע שנים בחפירות. לעתים הפכו התרסות אלה של החיילים המשוחררים לרקע נוח לעליית משטרים פשיסטיים. אולם בישראל רוסנה השפעתם המרעילה, מן הסתם על רקע המשך הסכסוך עם הערבים ויציבותה היחסית של החברה הדמוקרטית הישראלית.

85 דיווחים רבים על המסע הזה בעל המשמר, 12-10.1948.

86 אבנרי, בשדות פלשת, עמ' 7 (טקסט זה, שאבידן תחום עליו, מעורר בי בשל סגנונו חשד שנכתב דווקא בידי אבא קובנר).

